

Archeologie středověkého a novověkého města

3. Institucionální město, lokátoři a tzv. nezdařené lokace.

Institucionální město

- **Kolonizace** – záměrné a řízené, často jednorázové osídlení do té doby neobývaných nebo pustých míst
 - osídlenci přivedenými lokátory obvykle z německy mluvících zemí
- **Založení města** – mělo právní povahu: propůjčení městských práv
 - právní založení znamenalo udělení městských privilegií
- **Městský status** – vyžadoval královo povolení: tzv. **regál**, který se vztahoval na města:
 - a) zeměpanská – královská, markraběcí
 - b) nezeměpanská – biskupská, šlechtická
- **Podmínky:**
 - vznik organizovaných výrobních středisek: ekonomické předpoklady
 - existence stabilizovaného státu s centrální panovnickou mocí
 - zemský mír
 - existence právního řádu

Zakládací listiny

- **1. období vzniku měst** – převažovaly ústní (zvykové) akty s převahou obyčejových ustanovení
 - městské privilegium: základ městské autonomie a samosprávy
 - někdy jsou v nich jmenování lokátoři
 - královské listiny: Německo: Špýr (1111), Worms (1114)
České země – o století později než v Německu
 - na Moravě dříve než v Čechách
 - 1213: Bruntál
 - 1223: Uničov
 - 1224: Opava,
- **2. v průběhu výstavby** – zakládací listina mohla být vydána i dodatečně nebo nebyla vydána vůbec
 - někdy dochovány v opisu (Louny)
 - královská města: ústní založení (Olomouc)
 - města nekrálovská: listiny pořizovala vrchnost

- **Původ** – venkovští rychtáři z okolí, měšťané, minimálně šlechtici
 - většinou jeden s pomocníky
 - někdy dva: Hora sv. Štěpána u Litoměřic, Nové Město u sv. Havla, (Horní) Benešov, Starý Bezděz)

- **první lokátoři:** většinou tzv. první rychtáři:

Uničov	1213:	Theodoricus
Litoměřice	1232:	Lutold
Brno	20. l. 13. st.:	Rubin
	1238:	Vecen („iudex Brunensis“)
	1247:	Aleam
Hodonín	1236–8:	Petr
Kladruby	kol. 1230:	Meinhard
(Havlíčkův) Brod	251–7:	Wernher, zv. Rybář
Kravaře	50./60. l. 13. st.(?):	Jindřich
Krnov	před 1269:	Sigfrid

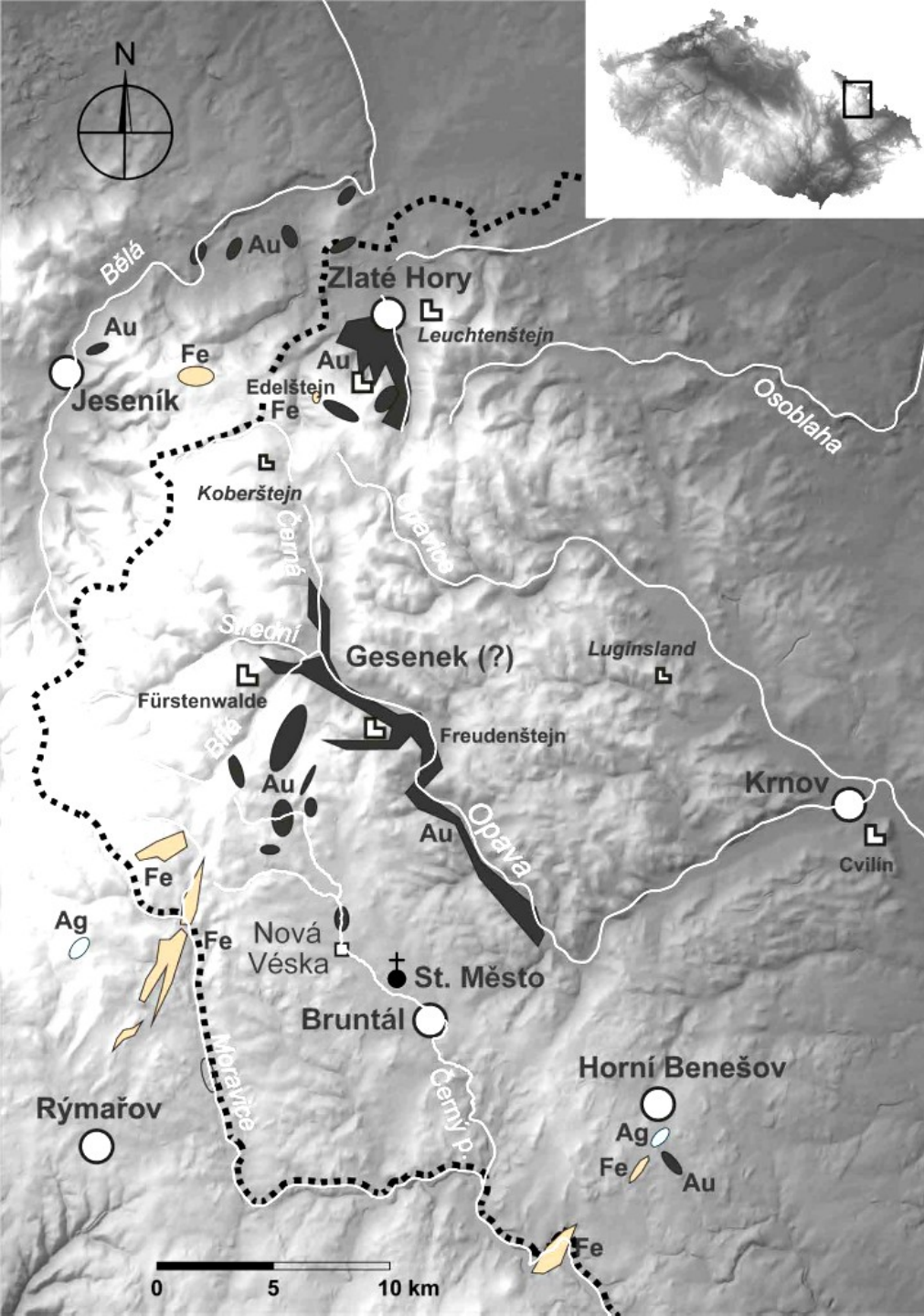
- **Výběr místa** – písemně není doložen
 - Polička: v zakládací listině uveden výčet požadavků
orné i neorné pole, lesy, háje, lov, louky, pastviny, vodní toky, rybné revíry
- **Terénní úpravy** – povrchu, vodního režimu: Děčín, Litovel
- **Vyměření půdorysu a parcelace** – nejprve kolem ústředního tržiště na náměstí, komunikací
- **Zajištění obyvatel** – obvykle lidé z okolních vesnic
 - cizinci: se Saska, Slezska, Rakouska, Bavorska
- **Zajištění tzv. příslušenství města** – výběr plateb, mlýn, hospoda, lázně
 - povinnosti zpravidla uvedeny v zakládací listině

Změny lokace

- **Hornické osady** – zakládány v souvislosti s těžbou drahých kovů
- **Staré město u Bruntálu** – 3/4 13. stol.: přesun do prostoru dnešního Bruntálu
- **Rýmařov:** městské provizorium na Bezručově ulici v 2. pol. 13.- 1. pol. 14. stol., přesun do dnešního jádra (1 km západně)

- **Trhové vsi** – 12. stol.: při celnicích a zemských hranicích (Klatovy, Netolice, Hranice, Frýdek)
 - některé se později vyvinuly v poddanská městečka
- **Žďár n. Sázavou:** 1252–1257 tržní městečko v blízkosti kláštera založil Ditwin (pak rychtář)
- **Veligrad:** trhová ves velehradských cisterciáků přenesená do dnešního Uherského Hradiště (1257)
- **Mohelnice:** řemeslnická a tržní osada: přestěhování do nově založeného biskupského města
- **Litovel:**

- **Změna průběhu komunikace** – změny sídelních struktur
- **Vesnice Ostrov na Tachovsku:** 13./14. stol. koncentrace rozptýleného osídlení v souvislosti s přesunem tachovské větve Norimberské cesty

• Montánní areály na moravsko-slezském pomezí:

• Rudy v podhůří Hrubého Jeseníku:

- **stříbro**: okolí Horního Benešova
- **železo**: Horní Životice – Leskovec – Moravský Beroun
okolí Malé Morávky
- **zlato**: rýžoviště v povodí Opavy, Uhlířského a Černého potoka
Vrbno p. Pradědem – Nové Heřminovy

• Postup těžby – proti proudu Opavy, Moravice a Černého potoka k primárním ložiskům v oblasti vrchů Hláška–Vysoká

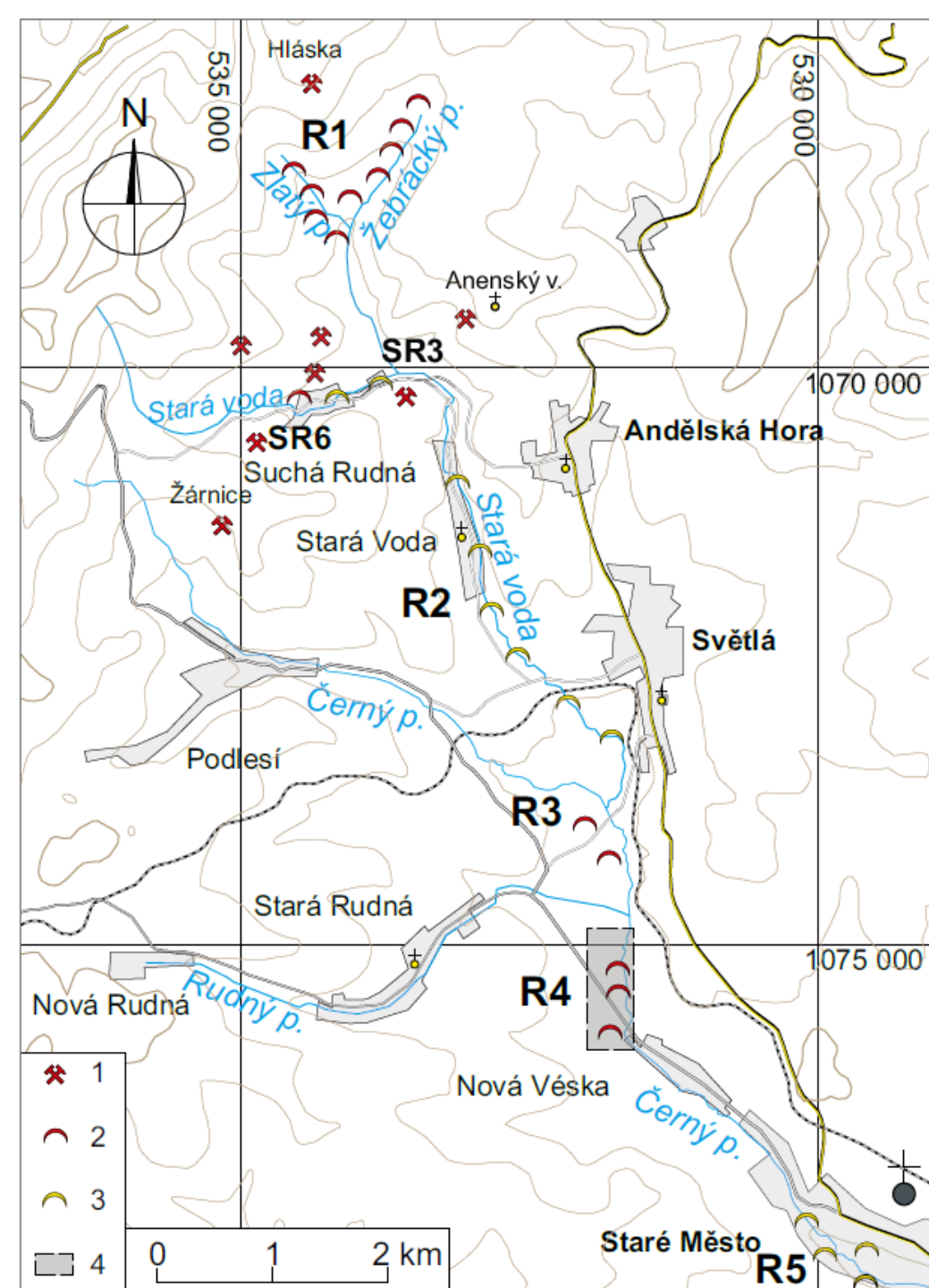
• Hornické osady – po vytěžení ložisek se přesouvalo zázemí

- 20. a 30. let 13. stol.: Suchá rudná (primární ložisko bez zemědělského zázemí)
Nová Véska (rýžoviště)

• Tržní centra:

- Staré Město – Bruntál
- Rýmařov (uničovský horní obvod)

Bruntálsko a západní část středověkého Opavska (hranice vyznačena tečkovaně) s hlavními doly, hrady a městy a lokalizací Nové Věsky

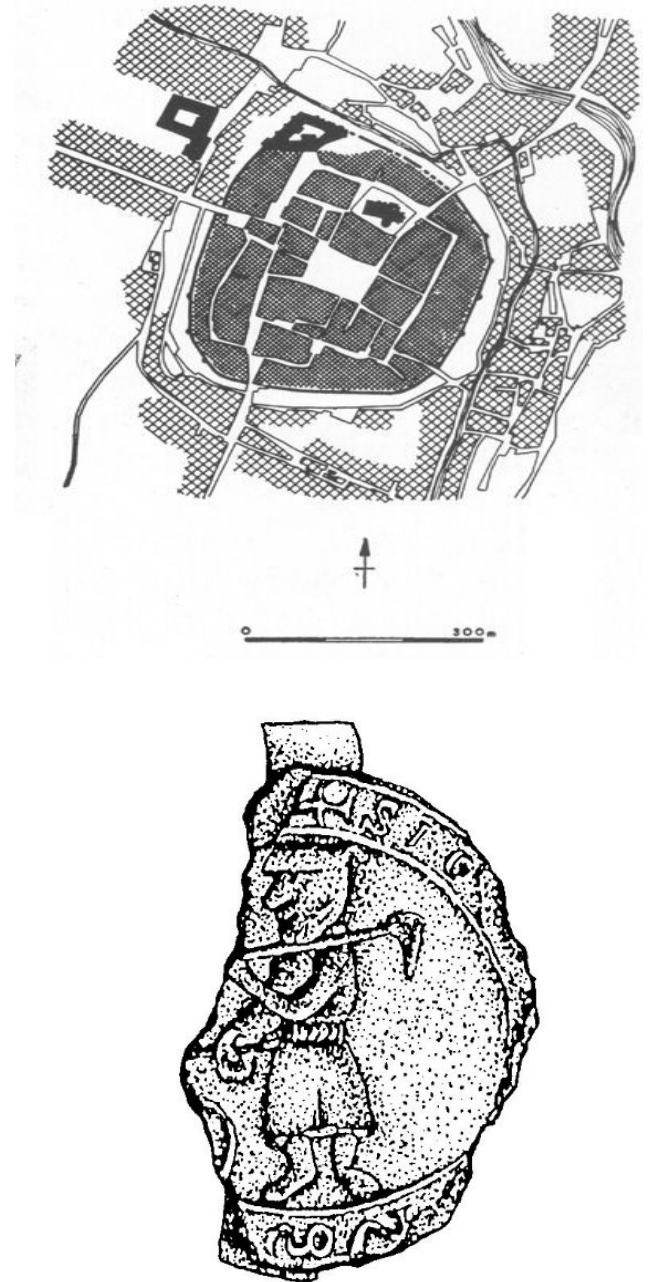

- **Důsledky hornické kolonizace:** analýza makrozbytků
 - **Odlesňování:** změna lesní vegetace
ubývá jedle a buku , šíří se smrk a borovice
 - **Indikátory sešlapu a pastvy:** jitrocel kopinatý a šťovík menší
 - **antropogenní indikátory:** obiloviny
chrpa modrák, koukol (plevele)
pohanka, len
- **Podobná situace:** v Krušných horách nebo na Českomoravské vrchovině

Mapa rýžovišť na Staré vodě a Černém potok: 1 – místa s pozůstatky těžby primárních ložisek; 2 – doložená rýžoviště; 3 – potenciální místa rýžovišť. J. Večeřa

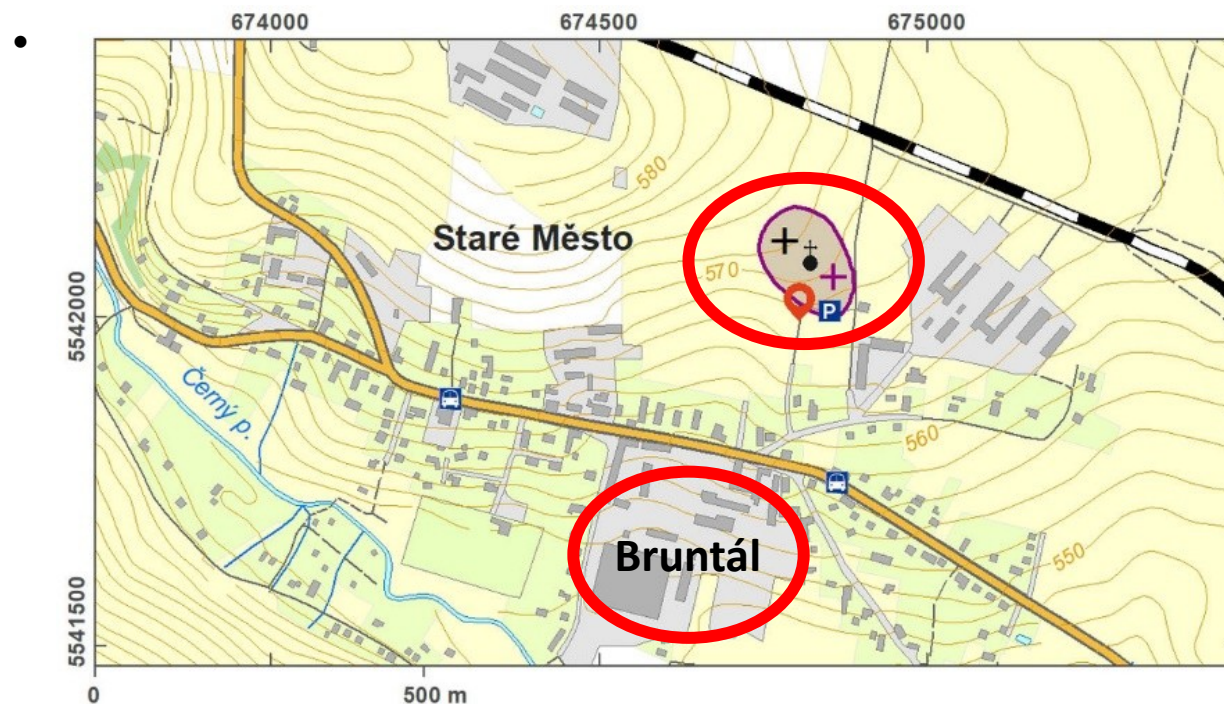
Staré Město – Bruntál

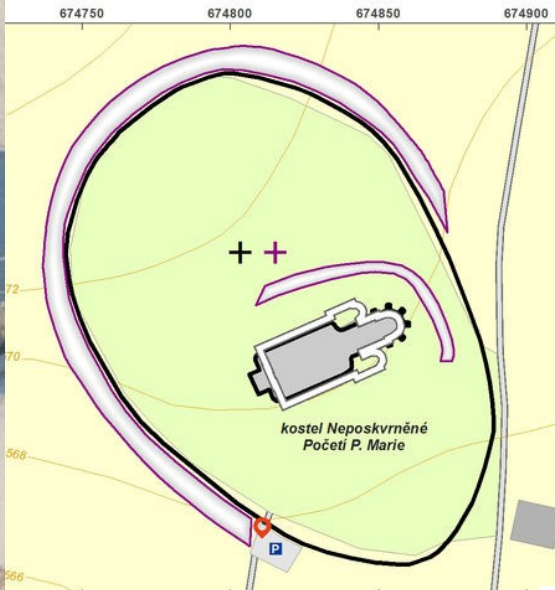
- Nejstarší kolonizační osada s městským právem.
- **1213:** vysazení Bruntálu (ve Starém Městě) s pozdně románským kostelem Zvěstování Panny Marie) mělo zajistit přemyslovské pozice v rudonosné oblasti a omezit kolonizaci Jesenicka vratislavským biskupstvím
1377: dnešní Staré Město neslo název Starý Bruntál „alden Freidintal“,
1405: „Aldinstat“
- **1223:** v listině Přemysla I. se připomíná lhůta deset let, která měla uplynout od lokace Uničova, jehož obyvatelé užívali magdeburské právo po vzoru Bruntálu (tzv.uničovské privilegium)
- **1287:** nejstarší městská pečeť s vyobrazením horníka objevená v roce 1992 v bavorském státním archivu v Mnichově, která je přivěšena k listině, vydané hlubčickým fojtem Thilem a bruntálským fojtem Bertoldem (9. srpna).

Obr. 2. Nejstarší pečeť města Bruntálu.

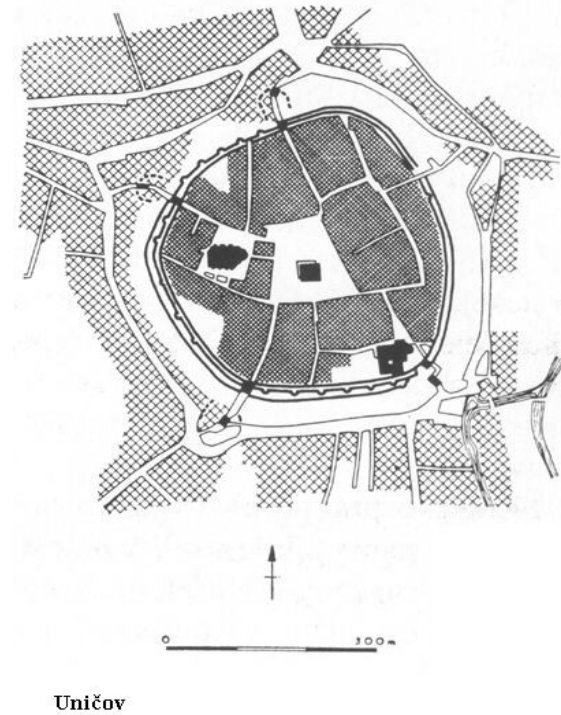
- 1974 – výzkum Svatopluk Bříza: výzkum kostela Panny Marie
- 2002 – výzkum Jiří Kohoutek: odkryv apsidy + v gotické zdi presbytáře
- 2011 – Michal Zezula (NPÚ): odkryv trojlodní baziliky s chórem
- 2020-23 – výzkum jižně kostela:
 zástavba z doby kolonizace spojené s exploatací drahých kovů
 suterén domu se vstupní šíjí zaniklý požárem kolem pol. 13. stol.
 těžební jáma s ohništěm, střepy, struska (zpracování železa)
- **třetí čtvrtina 13. stol.** – přesun do prostoru dnešního Bruntálu

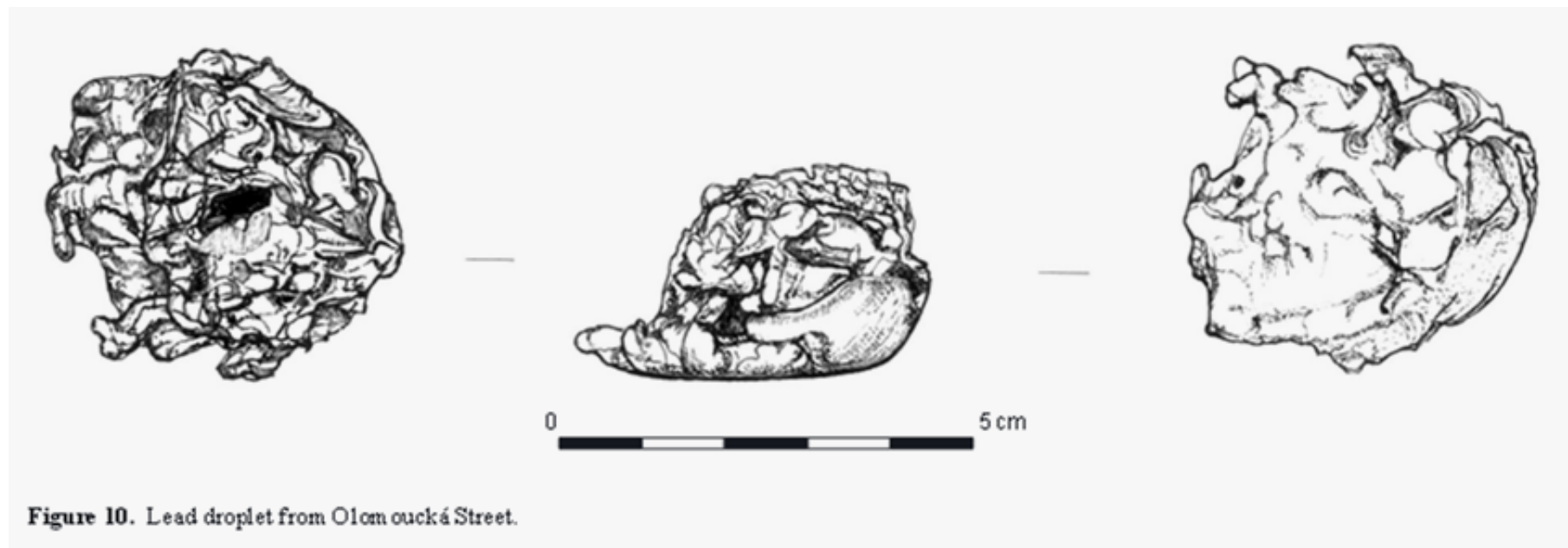

Uničov

- **Založen jako hornické město**
- **1223** – **markrabě Přemysl I.:** potvrdil fojtovi a měšťanům starší výsady
 - **1213:** k založení osady „nova villa“ u brodu říčky Oskavy za markrabího Vladislava Jindřicha († 1222), protože v listině se píše, že uplynulo 10 let, kdy Uničovští mohli svobodně mýtit les
lolátor: fojt Dětrich (Teodorich): odměněn dědičnou rychtou
 - městu udělil městské právo, které zakazovalo provozovat v okruhu jedné míle (cca 11 km) krčmu a prodávat potraviny
- **1234** – **vymezení horní obvod města:** od hranic Čech až do poloviny toku řeky Moravice a od ní do poloviny Bystřice
 - stanovil, že veškeré druhy kovů nalezené na tomto území patří při zachování zeměpanských práv městu: šlo o příjem z důlní činnosti
 - zlatokopové nesměli bydlet nebo nocovat v okolních vsích: soustředění horníků do hornických osad kvůli odvádění poplatku za dolování panovníkovi a městu

Uničov

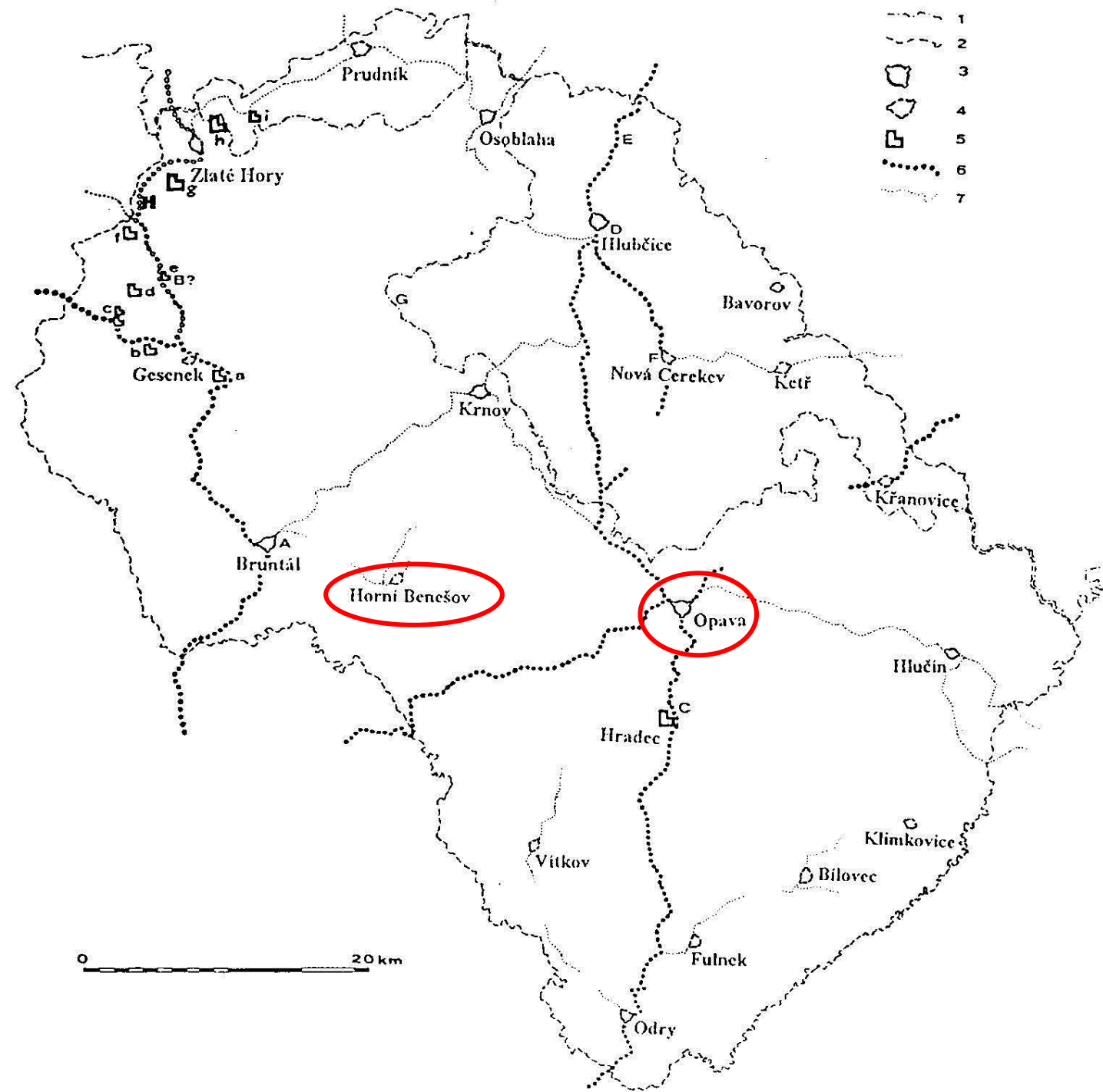

- **2008: Nemocniční ul.** – 2008: baterie 5ti pecí ze 13. stol.
- **2009: Bezručovo a Masarykovo nám.** – strusky (železářství)
- **2010: Olomoucká ul.** – kovolitecká dílna: Kapkovité slitky bronzoviny (cca 60 % Cu, 35 % Sn)
olověný slitek s částí tyglíku (115 g; 91,1 % Pb)
strusky, kousky rudy, dno žel. výhně (železářství)

Moník, Šlészar, P., Interdisciplinaria archaeologica 2012, 229.

Opava

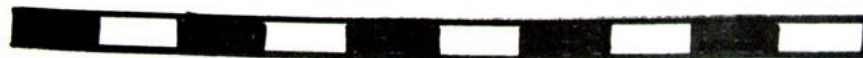
- **1213 – 1220:** vznik
- **1224:** udělení městských práv
- **nám. Osvoboditelů:** slévačské dílny se slitky ve vrstvách 12./13. stol.
- **1271:** Přemysl Otakar II. potvrdil měšťanům doly na stříbro a olovo u **Horního Benešova** a import olova do Uher
- **1283, 1296:** právo nuceného skladu
- **1474:** doly a metalurgické provozy v Horním Benešově zničeny za tažení Matyáše Korvína

Opava - nám. Osvoboditelů

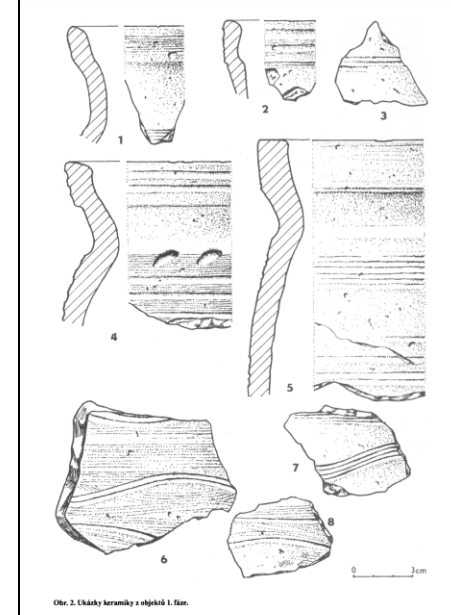
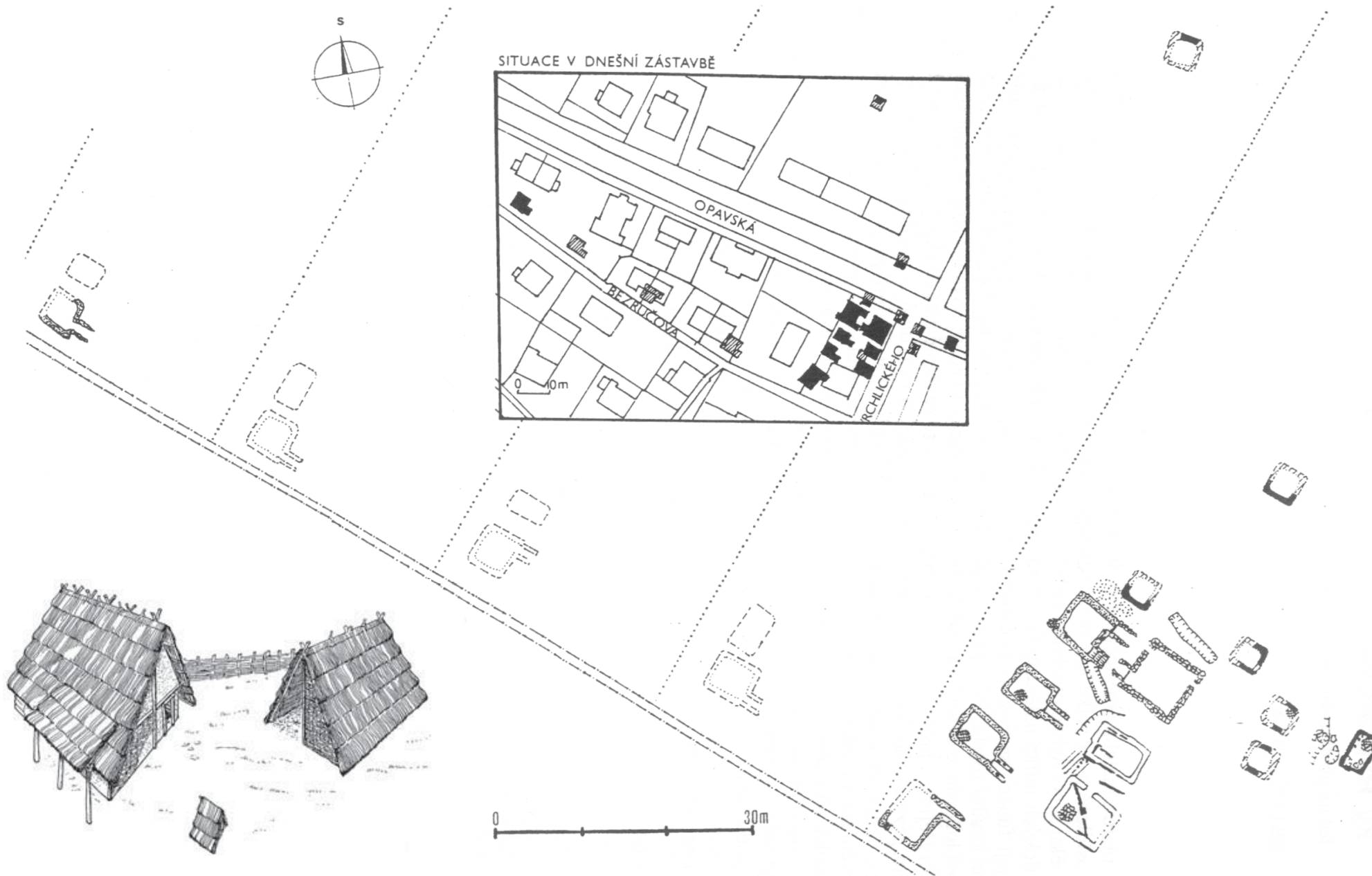
výzkum V. Štikulová 1960

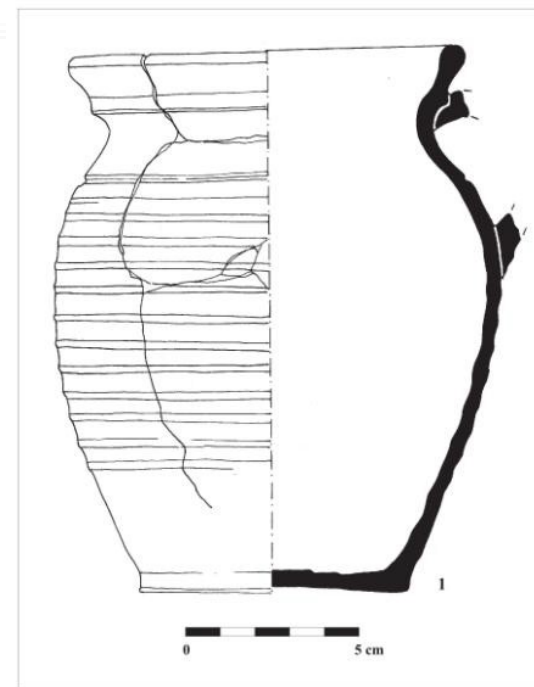
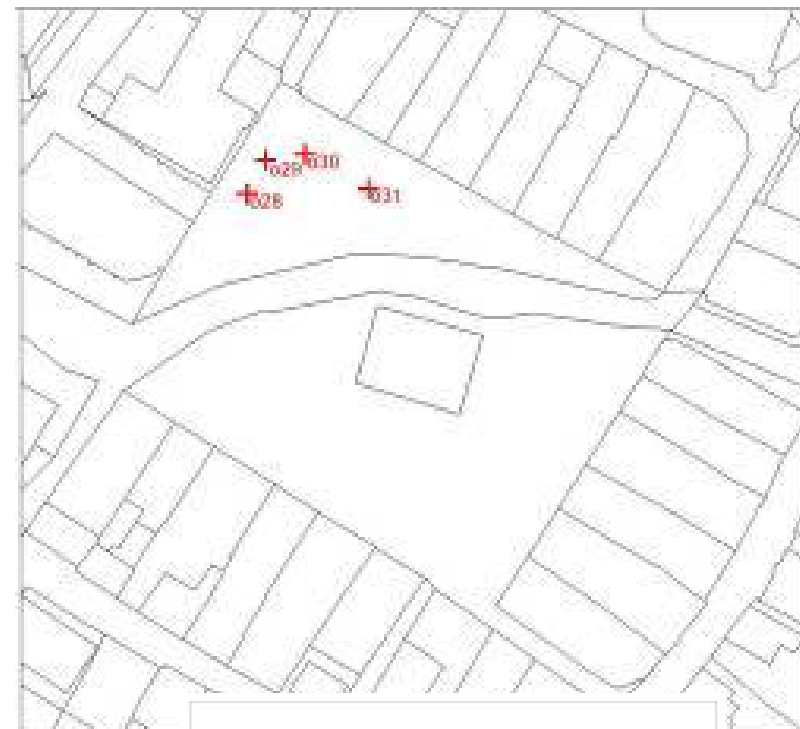

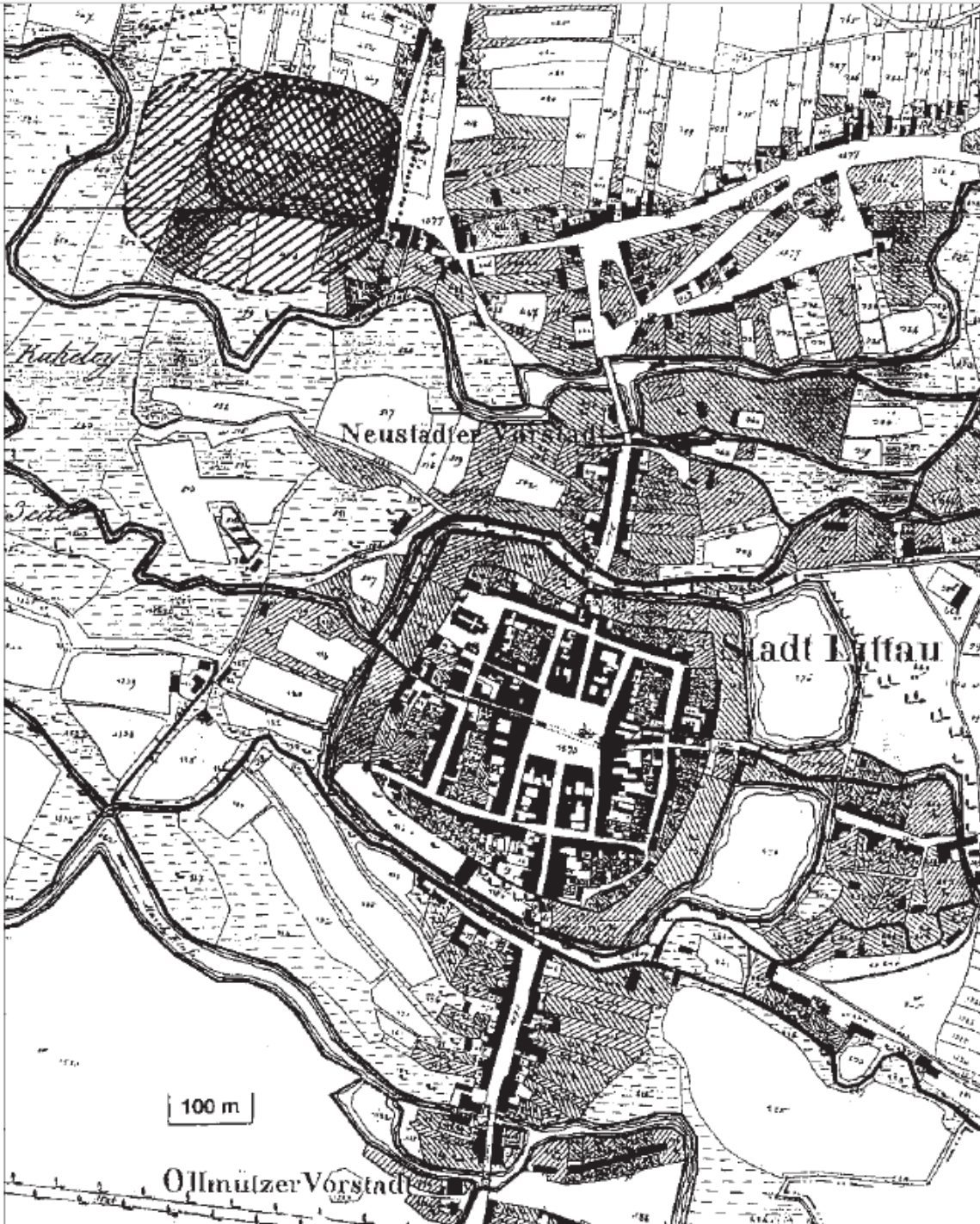
Rýmařov

- **Rýmařov** – první zmínka: 1350 (původně zeměpanské město založeno ve 2. pol. 13. stol.)
 - **1970:** výkop inženýrských sítí v **Bezručově ul.:** předměstská osada na levém břehu Podolského potoka
 - **1971–1975:** plošný výzkum hornické osady
na mapě janovického panství z roku 1747: locus ubi antea urbs... Römerstadt
místo založení starého města...
 - 1. fáze: 1. pol. 13. stol. : 7 čtvercových zahloubených objektů s ohništěm v rohu 3,5 x 4 a 4,5 x 5 m
objekty vedle těžních rýh, zbytek rýžovnické haldy a promývacího žlabu
zánik požárem kol. r. 1250
 - 2. fáze: po pol. 13. stol.: 3 domy (jeden s kamennými základy a šíjovou rampou), tržiště
analogie: řemeslnicko-tržní osada v Mohelnici se zahloubenými objekty srubové konstrukce
 - 3. fáze: 2. pol. 13. stol.: objekty podél Bezručovy ul.
 - objekty byly těsně vedle těžních rýh, zbytek rýžovnické haldy a promývacího žlabu
 - na protější straně: Hrádek: opevněná rezidence horního úředníka (výzkumy: 1969–1971 a 1975–1988)
technická keramika se šupinkami zlata
 - **2013:** úpravy Náměstí míru: suterény nadzemních domů ze 14. a přelomu 15./16. století

Obr. 1. Celkový plán odkrytých objektů v Rýmařově – Bezručově ulici. (Na základě nových arch.výzkumů upravená verze z Památek archeologických 1985.) Legenda: plná čára – objekty 1. fáze, tedy předkolonizační, prázdné, stylizované kameny – objekty 2. fáze, kolonizační, šikmé – objekty 3. fáze čárkované – částečně odkryté objekty.

Litovel: přesun osídlení do dnešního jádra

12/13. – pol. 13. stol.: předlokační: „Antiqua civitas”
(Staré Město) u brodu
status zeměpanského trhového centra
zahloubené objekty, zpracování železa

2. pol. 13. stol.: translace 0.5 km jv. vyměřeno nové náměstí
lokátor Jan Epich
dřevohlinité opevnění: příkop, val, palisáda, farní
kostel sv. Marka a špitál řádu sv. Ducha,
kamenné hradby (1327)

městské vsi: Víska, Tři Dvory a dnes
zaniklé – Dürrenbach, Doubrava, Greyden

**Litovel, Staré město. Poloha předlokačního sídliště v
meandru řeky Moravy: 1. jádro sídliště; 2. souvisle osídlený
prostor; 3. okraj písečné duny.**

jižní Čechy

- **Hirzo – zvíkovský purkrabí:** v 50 a 60 letech 13. stol.
 - působil ve službách Přemysla Otakara II.
- **Písek** – nepřímý podíl na lokaci podle Jiřího Kuthana dokládá činnost zvíkovské stavební hutí ve městě
- **zázemí Zvíkova** – Myšenec: královský hrádek a kostel; Mirovice: městečko
- **Klášter Zlatá koruna** – 1263: založil k posílení královské moci
- **tzv. Mokerský újezd** – 1348: získal do svého majetku snad od Václava |. (?)
 - od. 1268: území, kde založil 23 sídlišť daroval klášteru Zlatá koruna
- **sídla na Boleticku** – podobné půdorysy jako v Heršově (?)
- **(České) Budějovice** – 1265: lokace, nestal se ale rychtářem

Morava

- **Městské právo** – převzato z německých vzorů a neseno vrstvou německých osídlenců
- **Sever Moravy – tzv. magdeburské právo:** nejstarší stolicí byl Uničov (asi 1223) a pak Olomouc (kol. r. 1243),
Přerov (1256)
 - od pol. 13. stol.: okruh práva hlubčického, což byla modifikace magdeburského práva.
Hlubčice (1275) – vzor pro (Horní) Benešov, Křenovice, Uherský Brod
Hranice – původně hlubčické právo, od r. 1292 olomoucké
- **Jižní Morava** – vliv jihoněmeckých práv (Vídeň, Enže)
 - hlavní okruhy vytvořilo Brno (1243) a Jihlava (1237-1239)
 - brněnský okruh: vycházel z jihoněmeckých právních řádů zprostředkovaných Enží (1212) Vídní (1221)
Uherské Hradiště (1258), Kroměříž (1290)
 - do pol. 14. stol. fungoval okruh měnínský (jv. od Brna)
 - Hodonín převzal práva z uherského Székesfehérváru / Stoličného Bělehradu) díky královně Konstancii, manželce krále Přemysla Otakara I. (věno: břeclavská provincie).
- **Svody městského práva** – právní kniha brněnského písaře Jana z 2. pol. 14. stol.